

MACARİSTAN'DAKİ TÜRK HÂKİMİYETİ DEVİRİNE AİT BAZI NOTLAR

Tayyib Gökbilgin

Balkan milletlerinin ve macarların, öteden beri, türk hâkimiyeti altında geçirdikleri devirlerden, zaman zaman, acı bir lisanla bahsettikleri ve garp medeniyetinden lâyıki ile ve zamanında müstefit olamamalarını bu sebebe irca eyledikleri malûmdur. Gene içlerinden bazıları, bazı ehemmiyetsiz ve mevzî hâdiseleri şu veya bu şekilde tefsir ederek, garp kültürü ve Avrupa medeniyetini barbarlara, hususiyile türklere, karşı müdafaalarındaki tarihî rollerinden bahsederler. İlmi usûller ve tenkit zihniyeti bir tarafa bırakılarak edinilen ve tarihî bir hakikati ortaya koymaktan ziyade, mutaassıp hristiyan zihniyetinin zemin ve zamana göre muhtelif mülâhaza ve gayeler tesiri ile izharı demek olan bu fikirler, bu iddia sahiplerinin henüz romantik devrini yaşamalarının bir tezahürü mahiyetindedirler. Karakterleri bilinen bu kabil iddialara ciddi bir ehemmiyet atfetmek icap etmezse de, bizi tamamen de lâkayt bırakamaz.

Eski grek ve romalılar kendilerinden başkalarına „barbar“ demişlerdi. Bu vasıf, kavimlerin muhacereti esnasında, V. asırda, çermen ve islâvlara da teşmil edilmekle beraber, daha ziyade, şarktan gelerek garpla temasa geçen, hiç değilse, teşkilâtçılık, harp ve hayvan besleme kültürü sahalarında çok daha üstün bir medeniyetin mümessili bulunan ural-altay kavimleri hakkında, bir „antik topos“ olmak üzere, kullanılmıştır.

Mâruf yunan müverrihi Herodot, millâttan önce iskitler hakkında „çok kahraman, fakat çok zalim“ demişti. Kuvvetli bir tekniğe ve ince bir san'ata sahip olan iskitlerin tipik bir „atlı nomad“ karakteri gösterdikleri ve idareci zümrelerinin altaylılar, binaenaleyh ilk türkler olduğu, kültür morfoloji âlimlerince (Richthofen, Laufer, Alföldi), kabul edilmiştir. Bu vasıflar, gothlar hakkında da söylenmekle beraber, hunlara, avarlara, macarlara ve nihayet türk ırkından olan muhtelif halklara intikal etmiş ve hristiyan tarihçileri buna daha türlü türlü ilâveler yapmışlardır. Avrupa'nın büyük bir kısmını zapteden, Roma imparatorluğunu

hâkimiyetleri altına alarak, Avrupa'yı bir devlet halinde ve sulh içinde yaşatmağa çalışan Attilâ hunlarının ise, muasır komşularından aşağı değil, bilâkis, epeyce üstün bir medeniyette buldukları, gerek bu cihangir hükümdarı seyyar sarayında ziyaret eden bizans tarihçisi Priscus Rethor'un verdiği mufassal malûmatla¹ gerekse Attilâ'nın Roma'ya kadar gittiği halde, kısa bir zaman sonra vandalların yaptığı gibi, zapt ve tahribe teşebbüs etmeyerek, medenî eserlere hürmet edecek ve kıymet verecek kadar yüksek bir olgunluk göstermesi ile sâbittir. Avarların Tuna havzasında ve şarkî Avrupa'da islâv halkalarına, bir çok bakımdan, hocalık ettiklerine, hattâ onları Balkanlara getirmek ve bu günkü etnik haritayı tesis ve teşkil eylemek sureti ile, Avrupa'da oynadıkları büyük role dair de elimizde bir çok kayıtlar vardır (bk. Alföldi, Németh, Rásonyi, Gombocz, Lukinich, Fettich'in bu husustaki tetkikleri).

Diğer taraftan islâm kültür muhitine giren ve bunu benimseyerek, ırklarının yüksek hasletlerini bu din ve, yaratmak hususunda kendilerinin de büyük rolleri olan, bu kültürün evvelâ müdafaası, sonra neşir ve tâmimi emrine tahsis eden türkler, mümessili oldukları üstün medeniyeti garpta her tesadüf ettikleri müteferrik, inhilâl halinde ve geri cemiyetlere kabul ettirirken, yıkıcı ve tahrip edici değil, bilâkis, tarihin şahadetine göre, yapıcı ve birleştirici, binaenaleyh medenî bir rol oynamışlardır.²

Hal böyle iken, bu iddianın sebebi ve mânası nedir? Meseleyi daha dar bir çerçeve içine alarak, osmanlı türklerinin garba ilerleyişini ve bu kabil iddiada bulunanlardan macarların vaziyetini mutalâa edelim.

Türkler, XIII. asırdan sonra, garba doğru olan fütuhât yolları üzerinde, evvelâ grek-islâv ortodoks medeniyeti ile karşılaştılar. Bunu, nisbeten kısa bir zaman içinde, kısmen temsil, kısmen tasfiye ettikten sonra, ön safta hırvat, macar ve venediklilerin bulunduğu katolik-lâtin medeniyeti ile temas ve mücadeleyle giriştiler. Kendi aralarındaki bir sürü dinî, siyasî, içtimâî ve iktisadî mücadelelerin yorgun bir hale getirdiği birinciler, türkleri, kısa bir mukavemetten sonra, nasıl bir kurtarıcı olarak tanıdırlarsa, ikinciler, bu meyanda macarlar da, islâmîğin alem-darı olan türkleri, hıristiyanlık ve garbî Avrupa medeniyeti için, o derece büyük ve müşterek bir tehlike addetmişlerdir.

¹ V. asrın ortasında, Tuna'nın şimalinde bulunan Attilâ nezdine elçi olarak giden Priscus, hunların arasında bir grek tacirine rastladığını ve onun kendisine barbarlığı medeniyete niçin tercih ettiğini mufassalen anlattığını kaydeder (H. St. L. B. Moss, *La Naissance du Moyen Age*, Paris, 1931).

² Bk. Fuad Köprülü, *İslâm medeniyeti tarihi*, İstanbul 1940; başlangıç, XXXVII, XXXIX; ayn. mll., *Orta zaman türk huk. mües.*, İstanbul 1937; Şemsettin Günaltay, *İslâm dünyasının inhitatı sebebi selçuk istilâsı mıdır?*, İstanbul, 1937.

Macarlarda asâlet fikrinin ve tarihî an'anelerin millî şuura ve vatan-perver hislere öteden beri bir kaynak oluşu, hattâ bu macar asilliği şuurunun, aynı zamanda, kendisini aynada görmek istemek kabilinden, macar tarih yazıcılığına da tesir edişi, bu nevi hislerin ve iddiaların inkişafına bir zemin hazırlıyor.¹ X. asırdan itibaren cermen ve islâvlar arasında ve komşuluğunda bulunan bu milletin asıllarını, menşe şuurlarını kaybetmeden, muhafazaya muvaffak olmaları, filhakika, iki sebebe irca edilebilir: biri bu asâlet şuuru, diğeri de yeni vatanlarına yerleştiklerinden itibaren kabul ve camiasına dahil buldukları katolik-lâtin din ve kültürüne bağlı kalmaları ... Menşe'lerini aşağı yukarı aynı kaynaklardan alan türk ve macarların mensup oldukları dini canla başla müdafaa etmeleri ve onun tipik bir mümessili bulunmaları ise, bir vakiadır.

Macarlara bu tarihî rollerini benimseyiş şuuru nasıl ve nereden gelmiştir? Orta çağda, hristiyanlık bakımından taşıdıkları ehemmiyetten dolayı, bazı devletler bir takım vasıflar almışlardı: meselâ Roma için *caput christianitatis*, Fransa için *regnum christianitissimum* ve Macaristan için de *propugnaculum christianitatis* denilmiştir.²

Macaristan'ı bu adla anan ilk papa Nicolas V. ve sonuncusu da papa Pius XI.'tur. Bu telâkki humanistlerce de kabul ediliyor ve her biri eserlerinde bunu birer suretle zikrediyorlar: Pius II. unvanı ile papa olan Aenas Sylvius, tarihçi Bonfinius, Andreas Dudith, Henri Estienn v. s. Papa Jules II. 1505'de yazdığı iki mektupta Macaristan'ın bütün Avrupaca (*communi omnium iudicio, omnium christianorum consensu*) „hristiyanlığın koridoru“ olduğunu bildirmekte, Innocent VIII. de 1484 de, macar milletine, hristiyanlığın düşmanlarını durdurmak ve Avrupa'nın siperi olmak vazifesinin taraf-ı ilâhîden (*divina providentia ... dispositum*) verildiğini anlatmaktadır (L. Terbe, *ayn. esr.* s. 538). Bu vasıflar ve bu vazife Balassa ve Zrinyi gibi türklere karşı harbeden macar şairlerinin eserlerinde tekrar edilmekte olduğu gibi, *Lâskai*'nin dinî mevzelerinde de şöyle tesbit edilmektedir: „Kan ve kemiklerinin bir çok memleketlerin dağ ve vâdilerini doldurduğu bu kuvvetli milleti, Tanrı, cesaret ve kahramanlığı ile, mukaddes hristiyanlığa sulhu temin edebilmesi için, *Büyük Türk*'e karşı bir kalkan olarak seçmiştir“ (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 538).

Ancak Luther macarların bu vasfı almasına aleyhtardır: o, bu vasfın dinî mânasızlığına işaret ediyor ve macarların, bunu, mühim hizmet-

¹ Bk. Joseph Bardos, *La Hongrie du XVII. siècle* (Nouvelle Revue de Hongrie, septembre 1938) s. 242-243.

² Krş. Louis Terbe, *Le Rôle historique de la Hongrie dans la défense de l'Occident* (Nouv. Rev. de Hong., haziran 1938, s. 537).

ler mukabilinde Avrupa'dan almamış, fakat kendi kendilerine garip bir şekilde mâl etmiş olduklarını bildiriyor (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 539). Gene buna benzer bir iddiayı muasır tarihçilerden H. Pirenne (*Histoire de l'Europe*, Paris, 1936, s. 376) de görmekteyiz. Ona göre, XV. asır ortasına kadar islâvların ve macarların tarihinden elde edilen umumî itiba, bunların hıristiyanlık camiasına girmelerine rağmen, Avrupalılık camiasına hemen tamamen yabancı kaldıkları şeklinde tefsir edilebilecek mahiyettedir ve vaktiyle Karolenj imparatorluğunun cermenleri sevk ettiği romen medeniyetine girmek kabiliyeti onlarda yoktur. Mamafih diğer birisi, Johannes Kochleus, macarları müdafaa eder: „*Hungari qui pro gloria christi et cultu Dei, supra CC annos contra Turcos pugnauerunt, pia simplicitate possunt christi. Deique defensores dici.*“ (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 540). XV., XVI. ve XVII. asırlara ait eserlerde, bu neviden daha bir çok yazılara tesadüf olunmaktadır. Diğer taraftan macarların bu vazifeyi hakkiyle yapamadıklarını, Belgrad'ı muhafaza edemeyip Mohaç'ta harbi kazanamadıklarını söyleyen ve aynı zamanda, Avusturya'ya karşı da istiklallerini müdafaa maksadı ile harbettikleri için, muahaze eden bazı kimseler de vardır (krş. L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 541).

Burada bu iddianın doğru veya yanlış olduğu üzerinde muhakeme yürütülmeyecek, ancak ifa edildiği ilân edilen büyük hizmetin pek çok kimseler tarafından takdir edilmediğine işaretle iktifa olunacaktır. Mamafih şurası muhakkaktır ki, macarlık Tuna havzasında diğer iki türlü faaliyet daha göstermiştir. Biri, türk harplerini müteakip, bu sahayı cermenleştirmeğe çalışan Avusturya'ya karşı açık, gizli, fakat ekseriya passif mücadele etmek, diğeri de Avrupa'yı islâv tehlikesinden kurtarmış olmaktadır. Çek tarihçisi Palaczky, panislâv fikirlerinden mülhem olarak, bu hususta macarlığın rolüne büyük bir ehemmiyet atfeder. Ona göre, macarların Karpatlar ve Tuna havzasında yurt kurması, islâvlığın en büyük talihsizliğidir; macarlar yalnız büyük ve müttehit bir islâv imparatorluğunun ve mütecanis bir islâv kültürünün teşekkülüne mâni olmakla kalmamışlar, aynı zamanda islâvlığın merkezini işgal eden ve zayıflamış bir halde bulunan garp islâvlarının da büyük mikyasta cermenleşmesinin sebep ve âmili olmuşlardır (Knizsa István, *A Szlavok*, Budapest 1932, s. 71). Holstein'den Mora yarımadasına kadar yerlerde az müttehit ve muhtelif âdetle, fakat her yerde aktif ve medeniyete teşne islâv kavimleri bulunuyordu. Bu geniş hattın ortasında Svatopluk'un gayretleri sayesinde, bir nüve teşekkül ediyordu. Garpta lâtinlik tesiri altında Frank imparatorluğu kurulduğu gibi, şarkta da, Bizansın tesiri altında, bir islâv impatorluğu kurulur ve şarkî Avrupa'nın

mukadderatı tamamen başka olabilirdi. Macarların, doğmakta olan, bu teşekkülün kalbine gelip yerleşmeleri, bütün bu ümitleri mahvetmiştir (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 543). Buna mukabil rus âlimi Lamanskiy 'nin macarlık hakkında düşündüğü tamamen başkadır. O, macarlığın Tuna havzasında yerleşmesini ve devlet kurmasını, islâvlık bakımından, büyük bir bahtiyarlık sayar: macarların orta çağdaki kuvvetli ve fa'al devleti, cermenliğin büyük mikyasta şarka doğru yayılma (Drang nach Osten) cereyanına karşı koyabilecek yegâne mânia olmuştur. Cermenlerin bütün hamleleri bu siperde kırılmıştır. Macarlar bununla yalnız Macaristan'da, şimalde ve cenupta yaşayan islâvların cermenleşmesini imkânsız bir hale getirmemiş, aynı zamanda doğrudan doğruya, macar hudutları boyunca oturan cermenleri zayıflatmak suretile, garpta yaşayan islâvları da almanlaşmaktan kurtarmıştır. Macarlar olmasa idi çekler, morvalar, slovenler, belki de lehler, cermenliğin ciddî bir mukavemet görmediği şarkî Prusya'daki islâvlar gibi, cermenleşeceklerdi. (Knizsa, *göst. yer.*, s. 74).

Macar tarihçiliğinin bu husustaki düşüncüsü de şudur: „Ural dağlarından Adiryatik'e kadar bütün şarkî Avrupa'yı ihtiva edecek böyle muazzam bir islâv imparatorluğu, kendisi için türklerin fütuhatından daha büyük bir tehlike olmak sureti ile, garbî Avrupa'nın lâtîn medeniyetini ağır sikleti altında, muhakkak ki, ezecekti. Hâlbuki türk harpleri esnasında Avrupa'dan „hıristiyanlığın bulvarı“ adını alan bu memleket, zamanımıza kadar, bir çok defalar hürriyet ve medeniyetin kalesi olmuş, panislâvlık, pancermenlik ve bolşeviklik dalgalarına karşı bir set rolünü oynamıştır“ (L. Terbe, *ayn. esr.*, s. 543).

Filhakika macarlar bütün tarihlerince birçok cephelerde, muhtelif milletlere ve muhtelif karakterdeki istilâlara karşı, bazan şiddetli mücadeleye girişmişler; fakat mevcudiyetlerini, azlıklarına rağmen, kahramanlıkları, hürriyet ve istiklâle karşı olan derin merbutiyetleri sayesinde, temin etmişlerdi. Ancak bu istilâ teşebbüslerinden hangileri daha tehlikeli olmuş ve bunlardan hangisi onların mevcudiyetini, millî benliklerini daha fazla tehdit etmiştir; *propugnaculum christianis* vasfı komşuları ve dindaşları tarafından takdir edilmiş ve bu sıfat kendilerine bir şey kazandırmış mıdır; türk hâkimiyetine girmeleri tarihî bir zaruret olmamış mıdır ve nihayet müdafaa ettikleri şey, ileri bir kültür ve medeniyet midir, yoksa geri mi?... Daha bunun gibi bir çok sual irad etmek mümkündür. Bazı bîtaraf macar tarihçilerinin de ispat eyledikleri gibi, meseleyi bir az objektif şekilde tetkik edersek, çok daha başka bir netice ile karşılaşır, uzun asırların bir mirası olan koyu hıristiyan taassubunun, tamamen bir taraflı hüküm verdiğini görürüz.

Macaristan'da türk hâkimiyeti devri hakkında arşiv vesikaları üzerinde uzun uzadıya meşgul olup, ortaya bir çok kıymetli eser koyan macar tarihçilerinden Takáts Sándor (*Rajzok a török világból*, Budapest, 1917, I, 2)'un şu mutalâaları çok dikkate değer: „Türk hâkimiyeti devri ve Macaristan'da yerleşen türklerin içtimâî ve siyâsî hayatı hakkında tarih yazıcılarımız hâlâ eski kroniklerin küflü izlerinde yürümektedir. Bu zamana kadar tarihçiliğimizin kaynak olarak kullandığı kitapların büyük bir kısmının tarafgir ve bir cepheli olması, hayret edilecek bir şey değildir. Macaristan'daki türklerin mektupları ve diplomatik müzakerelerinde bize bıraktıkları muazzam vesaik üzerinde macar tarihçiliği hiç meşgul olmamıştır. Şu halde türk hâkimiyeti devri bugün de henüz önümüzde halledilmemiş bir bilmece olarak duruyor, tıpkı Oedipus'un bilmecesi gibi: İnsan hallederse, hayrette kalır; izah edemezse, yanılır“ ve ilâve ediyor: „Biz de, alelade bir tarih araştırmacısı olduğumuz için, bir kaç yeni ve renkli hatla türk-macar devrinin aydınlatılmasına hizmet etmek istiyoruz. Öyle vesikalar ortaya koyuyoruz ki, şimdiye kadar tahripkâr, şâyân-ı nefret olarak ilân edilen devri, bu vesikalar heyecanlı, fedakâr, her bakımdan millî ve macar karakteri taşıyan bir devir olarak gösteriyorlar. Bu bir az garip görünürse de, bunu vesikalarla isbat ediyoruz.“ Gene diğer bir eserinde (*Török hódoltság korából*, Budapest, 1917) tetkikatından elde ettiği neticeleri şu suretle hulâsa ediyor: „İşte bu kudretli millet, niza ve ihtilâf halinde bulunan Macaristan'a bir sel gibi akın etmiştir. İnsanın, türkler hakkında, büyük bir nehrin küçük derelerin suyunu içine alıp, kendinin yaptığı gibi, 20—30 sene zarfında, dinimizi, müesseselerimizi, dilimizi değiştirdiğine ve kendisine benzettiğine inancağı gelir. Hâlbuki bunların hiç birisi olmamıştır. Mutaassıp müslüman kendisini Macaristan'da hiç kimsenin dinine karışmayan, müsamahakâr bir insan olarak tanıtmıştır. Bu kudretli fâtihi yalnız memlekete sahip oldu, fakat maziden kalan müesseselerimizin hiç birine dokunmadı“.

Arşiv vesikalarına dayanan tetkikat, macarların millî ve dinî hürriyetlerinin türk idaresinde ne kadar iyi muhafaza edildiğini açıkça göstermektedir. O devirdeki Avrupa'nın din ve mezhep mücadelesinden ve bu mücadelenin yarattığı şiddetli hırs ve kinden âzâde, onların gösterdikleri koyu taassubun çok üstünde kalan türk idarecileri bu mektuplardan bir çoğunda „Allahımız birdir, dinimiz ayrı ise de, hepimiz insanız“ (*Takáts, Rajzok v.s., s.5*) diyecek derecede, geniş bir müsamaha gösteriyorlardı. Esasen türkler hakkında dinî ve millî husûmet duyanlar, ancak onları tanımayan ve kendileri ile uzun boylu temas etmeyen kimselerdi. Her hangi bir kimse ne kadar uzak bir hudutta kalmış ve türk bahadırları ile ne derecede fazla bir münasebette bulunmuşsa, onlarla o

kadar sıkı bir ahbaplık tesis ederdi. Serhatta muhterem ve inanılabilir bir türk dostu bulunmayan bir macar hemen hemen yok gibidir. Aslen bir alman olan ve türkleri yakından tanıyan Gabelmann, türk askerinin itidalini, şeref ve kahramanlığını en güzel bir şekilde tasvir etmişti (Takáts, *ayn. esr.*, s. 45).

Erdel beyi Bethen Gábor (1613 – 29) 1626 da şunları yazıyor: „rahmet-i rahmâna kavuşan Sultan Ahmed I.'den çok iyilik gördük. Eğer çocuklarına ve Osmanlı devletine karşı nankörlük edersek, Türkiye 'de yediğimiz tuz ve ekmeğimize dizimize durur“ (bk. Angyal Dávid, *Történeti Tanulmányok*, Budapest, 1937, Akad. neşr. s. 241).

Macaristan'daki türk idarecileri, yanlarında, bâzan, ihtida etmiş ve bir dereceye kadar tahsil görmüş macar gençleri bulundurlardı. Bunlara tarihlerimizde *diyak* tabir edilmektedir; macarlar *deák* derler. Bunlar huduttaki macar makamları ve Viyana hükûmeti ile muhaberelelerini idare ederler, tercümanlık yaparlardı; macarca, lâtince bazan almanca da bilirlerdi. Bunları, Erdel beyleri ve türklerle muarefe temin etmiş macar büyükleri hüsn-i telâkki ettikleri halde, Avusturya makamları daima şüphe ile karşılaşmışlardır. Çünkü bunlar türk-macar yakınlığının ve karşılıklı anlaşmanın yollarını açıyorlardı. Takáts bunlar hakkında „hürmet-kâr, mültefit ve macar zevkini taşıyan mektupları ile bizimkileri türklere onlar yaklaştırdılar“ demektedir (Takáts, *Rajzok...*, s. 45).

Türk hâkimiyeti devrinde Macaristan'ın iktisadî vaziyeti mükemmeldir. Ferdinand I. ile akdedilen ilk muahededen itibaren, gümrük varidatı mütemadiyen artmaktadır. Ticarete bu inkişafı temin eden şey, şüphesiz ki, tüccar, komisyoncu ve alelumum satıcıların türk idaresinde gördükleri emniyet olmuştur. Ticaret erbabı türkler arasında, krallık arazisinde olduğundan çok daha emniyetle dolıştıklarını itirafta müttefiktiler. Türklerin makul iktisadî siyasetleri boynuzlu hayvan ticaretini ve şarktan gelen malların mübadelesini inkişaf ettirmiştir. Aynı muharrir bu hususta şu neticeye varıyor: „Bu hal XVI. asırdaki millî hayatımızın, medeniyetimizin, mevcudiyetimizin esasını, daha ziyade, Macaristan'daki türklerin ve Budin paşalarının makul ticarî siyasetlerine borçlu olduğumuzu bildirir“ (*ayn. esr.*, s. 107).

Türk idaresi, Macaristan'da iktisadî hayatı canlandırdığı gibi, halkın refahını temin edecek her türlü tedbiri de almıştır. Bunu teyit eden bir çok vesikadan bir tanesini zikrederim. Büyük bir samimiyet ve dürüstlikle yazılan bu satırlar Budin beylerbeyi Hasan Paşa'dan Palatin Eszterházy'ya 23 safer 1040 (9 teşrin l. 1630) tarihlidir:

“... سز دوستمك معاومی در كه رعایانك شانی چنت سورمك و اكین اكنكدر رعایا طایفه سی قلیجه یایشجق اكلملری لازم كلور باخصوص سز دوستم رعایا دور مدین اكلسه ده در دیو کویله خصوصنده دا عا بلدوررسز اشته بویله امكنز ایله اکیاور بزم جانیزدن مشترك اولان رعایا یه تنکیچی تکلیف اولونسه سز دوستم راضی اولورمی سز بزم دولتلو دوستم الله برلکی حقیچون داینا اوقصدم سز دوستلق مستحکم اولسنه وماینمزده مختل اولان ایشلر دوزنه ناك ایله بتورلسنهدر ...”¹

Bu noktaya Takâts da temas etmektedir: „Kitaplarımız mütemadiyen türk hâkimiyeti mintakasındaki macarlığı türkler mahvettiler diye bağırmaktadır. Eğer bu iddiayı hakikî kabul etsek, Macaristan'daki türklerin çok akılsız kimseler olduğunu farzetmemiz icabedecektir. Çünkü mahvedecekleri bu şey kendilerini besleyen bir kaynaktır. Fakat iyi türkler böyle bir şey yapmamışlardır. Onların en büyük istinatgâhı ve kuvveti evvelâ bu mintaka halkıdır, bunlar olmaksızın ne harp yapabilirler, ne de külliyyetli miktardaki askerlerini besleyebilirlerdi“ (*ayn. esr.*, s.128). Macaristan'a müteallik türk-avusturya münasebetlerinde türk makamları daima sulh ve doğruluk tarafını tutmuşlar ve hareketlerini açıkça anlatmışlardır. Budin beylerbeyi Mehmed Paşa'dan 4 zilkade 1035 (28 temmuz 1626), aynı zata yazılan bir mektupta şu satırları görüyoruz: “

“... بزم دولتلو دوستم اول جانبدن آلتان نسته لروك بر مقدارین کوندروب بزمقداری دخی انلرده قالمشدر دیو بیورمش سز هله بز اتان نسته لری کوندر بوز وایدنلری قته بوز لکن بز بش آتی سنه دن برو که بو سرحدده کاشوزدر سیزوک طرفکزدن بو جانبه ضرر ایدنلردن بریسنک یازدوکر زمانده حتی حق اولمامغله بز داخی آرتق حکومتدن قالمشوزدر بونده اولنلر بزه شوپله جواب ایدرلرکه آتی سنه دن برو بزممك حقیق آنلره اودتدردکرمی بزدن ایسه انلرک اتان نسته لری اوتیه آلی ووروب کوندردکدن غیرى کیمیمزک باشن کسر سین وکیمیمزک دبرلکین کسر سین وهر بریمزه دنیا نك حقارتین ایدر سین دیو بو مقوله نیجه طمن آمیز سوزلر اشدن بریورلر لایق اولان بودرکه اول طرفدن داخی حق ایدسه سز تا کم بزه دخی آکا کوره بو جانبده حتی حق ایلمکه آسان اوله...” (bk. Fekete, *ayn. esr.* s. 36 v.d.).

Murtaza Paşa da, gene Palatin'e 1627 tarihinde yazdığı mektupta inzibatı temin edememelerinden dolayı, onları muaheze etmektedir:

“... بو خیرلو صلح وصلاحک نتیجه سی ورنده قرار ایلسی ضبط وربطله در همانکه سرحد قیودانلری ضبط اولتمیوب فساد ایدنلرک حقلرندن کلنمیوب بلدوکلری اوزره حرکت ایدلر بز داخی آرتق بو جانبده ضبط ایدمه مز بوسبيله بو خیرلو صلح وصلاحدن ذره دکلو فائده اولمامش اولور... بونلرک ضبط وربطی ایله زیاده تقید لازمدر.. فساد ایدنلرک حقلرندن کلنمک کرکدر...” (bk. Fekete, *ayn. esr.* s. 47 v.d.)

¹ Ludwig Fekete, *Türkische Schriften aus dem Archive des Palatins Nikolaus Eszterházy*, Budapest, 1932, s. 72.

Budin beylerbeyi Hasan Paşanın 21—30 zikade 1039 (2—11 temmuz 1630) (tarihinde aynı zata gönderdiği mektupta)

“... حاکمک سوزی سوزدر وکلاملرنده خلاف اولز دیو بوندن اوتوروز سز دوستمه غیری مکتوب کوندرمیوب اول سوزکز اوزرینه ...”

denmekte ve gene Hasan Paşanın imzasını taşıyan diğer vesikalar şu satırları ihtiva etmektedir :

“... شوکا تعجب ایدرز که نه سوزکزده دوررسیز ونه قولکیزله عمل ایدرسز ونه دوستلق مراسمنه قادر اولاییورسز بز سزه قرق آدم کوندردک وسزدن اوچ درت آدم استهدک کوندرمه قادر اولمادیکور بزم ایتدوکز دوستلق سزدن قورقدونمزدن دکدر مرادمن مابینمزده اولان صلحی رعایتدر ...”

“... قول وعهد ایلدوکز خصوصلرک برسنی یرینه کتورمدیکزدن غیری بزم غازیلمز ایچون شکایت ایلوب نیجه فسادلر ایلدیلر بو ارالقدده اوتوز قرق ادمز قتل اولمشدر دیو خلاف واقع نیجه اولمادق ایشلر یازوب بیلدرمش سز ...”

(bk. Fekete, *ayn. esr.*, s. 52, 53, 74).

Macar tarihçilerinden Angyal Dávid, Erdel Beyi Bethlen Gábor hakkında yazdığı bir makalesinde, onun türkler hakkındaki düşüncesini şu kelimelerle hülâsa ediyor: „Türk beylerinin harpçiliği, bazan ânî bir ihtirasla kabaran mağrur sükûnu, debdebeleri, nezaketleri, misafirperverlikleri ve çok realist şarklı zihniyetleri macar büyükleri arasında, bir çokları gibi, onuda çok meclûp etmişti. Eski ırkı sevk-i tabîinin bir tezahürü demek olan bu sempatiyi asırlarca devam eden hristiyan kültürü tamamen ortadan kaldırmağa muvaffak olamamıştı. Bethlen, türkler arasında bir çok şey öğrendi; siyaset usûlleri tamamen türklerinkine benziyordu. Türklerin verdikleri söze çok kıymet verirdi. Çünkü verdikleri sözü yapmadıkları çok nadirdi. Bu itibarla onlar en emin müttefiklerdi“. (Angyal Dávid, *aynı. esr.*, s. 241). O, dünyada padişahın daha iktidar sahibi bir hükümdar bulunmadığına kanıdı. Küçük Erdel'in bu emsalsiz askerî devletten ayrı yaşayabileceğini ve kendisini müdafaaya muktedir olamayan, olsa bile, siyasî ve vicdan hürriyetini boğacak olan bir devlete (Avusturya'ya) iltica edebileceğini bir türlü havsalası almıyordu. O, türklerle bir olarak, hristiyanlığı ezdiği hakkındaki ithamlara verdiği cevapta „hristiyanlığın türkler yüzünden bozulduğuna inanmıyoruz“ diyor ve hristiyanların kendilerine ne kadar merhametsizce muamele ettiklerini, esir aldıkları zaman bile, nasıl öldürdüklerini tasvir ediyordu. Bunu teyit eden vesikalardan diğer birini gene Hasan Paşa'nın

1—10 rebiülahır 1041 de (27 teşrin I.—5 teşrin II. 1631) Palatin Eszterhazy 'ye yazdığı mektupta görüyoruz :

“... طرفكردن اولان ظلملرنی آندن قیاس ایلیهسنز که رعایا سزک دیند اشکز ایکن سزدن روکردان اولالر وتورکه صفناغی جانلریته منت یلهلر و امداد رجا ایلیهلر ...”

(bk. Fekete, *ayn. esr.*, s. 93).

Bundan bir müddet evvel, XVI. asrın son ve XVII. asrın ilk senele-
rinde, cereyan eden Osmanlı-Avusturya harpleri esnasında, avusturya-
lılar macarlar ve macar şehirlerine karşı çok fena muamele etmişler;
onları mutazzarır etmek için, her tedbire baş vurmağı tecrübe etmişlerdi.
Meselâ türklerin vaziyeti hakkında iyi malûmat sahibi olan Avusturya
kumandanlarından Prépostváry Bálint harbin bidayetinde, harekâtı idare
eden Prens Mátyás 'a, türklerin, Békés, Debreczen, Halas, Túr, Makò,
Simánd, Kecskemét, Tolna, Ráczeke gibi, bir çok şehirlere, dolayısıyla
büyük kuvvetlere mâlik olduğunu ve bunların hristiyanlıktan tama-
men soğuduklarını ve uzaklaştıklarını yazıyor ve harp meclisinin, bu va-
ziet karşısında, türk hâkimiyeti altında bulunan bütün macar şehirlerinin
yakılması ve tahrip edilmesi hususunda emir vermesini temine çalışı-
yordu (bk. Takáts, *ayn. esr.*, s. 107). Hakikaten bu şehirler müreffeh,
zengin ve kalabalıktı. Bu harpten 15 sene önce İstanbul 'a giden bir
Avusturya elçisi Viyana 'ya yazdığı mektupta, Vác (Vaç) 'tan Pécs
(Peç) 'e kadar, her yerdé kalabalık ve zengin köylere rastgeldiğini ve
buralarda iyice işlenmiş tarla ve bağlardan geçtiğini bildirmektedir. Bu
harp esnasında hepsi zarar görmüştü. Bu arada Macaristan 'da yerleşen
ve oraya alışıarak, onların örf ve âdetine göre yaşayan serhat türkleri,
şehir ve köylerdeki türk halkı da perişan olmuştu. Türk ve macar tarih-
çileri bunların çok iyi ve temiz türkler olduğunu söylemekte müttefik-
tirler. Bu malûmatı veren Takáts şunları da ilâve ediyor: „Hâdiseleri
hangi siyasi bakımdan mütalâa edersek edelim, bu türklüğün mahvol-
masına müteessir olmamız lâzımdır; çünkü onlar olmasa idi, millî hare-
ketlerimiz kat'iyen muvaffakiyete erişemezdi. Mültecilerimiz ve siyasi
tâkibata uğrayanlarımız ancak onların arasında bir melce buldular.
Diğer taraftan bu toprağı onlar da bizim kadar sevmişler ve ona bağ-
lanmışlardı. Hayat tarzımızı, dilimizi bile benimsemişlerdi“ (*ayn. esr.*,
s. 321).

Macaristan 'daki türk idaresi meyvacılık ve bahçivancılık sahasın-
da da bu memleket üzerinde müsbet bir tesir yapmış, ona bir çok şey-
ler öğretmiştir. O sırada oralarda seyahat edenlerin mektupları türk
idaresi altında macar şehirlerinin bağ ve bahçelerinden daima büyük
bir hayranlıkla bahsederler. Türkler burada bahçevancılığı büyük bir

sevgi ve ehliyetle yapmışlar, bir çok meyva ve çiçek nevilerini getirmiş ve tāmim etmişlerdir. İşgâl ettikleri her yerde toprağı işlemiş, ağaç yetiştirmiş, bahçivancılığı bir san'at haline getirmişlerdir. Takáts „bahçivancılık sahasında türk-macar münasebetleri bizde çok hayırlı şeyler doğurmuştur; Macaristan meyva ağacı ve çiçek hususunda şark ve garp arasında mutavassıt olmuş, macar meyvası XVI. asır ortasında Avrupaca büyük bir şöret kazanmıştır“ demektedir (*ayn. esr.*, s. 216).

Hudutlarda türk ve macar askerlerinin temasları her zaman faal olmuştur. Bu münasebet şekli, fâtih ve mağlup arasında, başka hiç bir yerde rastlanamayacağı derecede, samimî olmuştur. Vaziyeti kavramayanlar türk ve macarların bu kadar sıkı bir dostluk yapmalarını ve aralarında eğlenmelerini bir türlü anlayamamışlar, bilhassa avusturyalılar bundan çok endise duymuşlardır. Aynı muharrir bu hususta: „Bu dostluk, biz macarlar için, çok faydalı olmuştur, çünkü birbirimizi tanıma ve takdir etme yollarını açtı“ diyor (*ayn. esr.*, s. 243).

Macar tarih edebiyatında „ikinci Viyana muhasarası“ ile başlayıp, on altı sene devam eden Avusturya-osmanlı harbi ve bu münasebetle bu harbin baş kahramanı Merzifonlu Kara Mustafa Paşa hakkında bir çok şeyler yazılmış ve hepsinde de bu teşebbüs için gayr-i müsait ve menfi mutalâalar yürütülmüştür. Ancak son zamanlarda mâruf bir macar tarihçisinin, Károlyi Árpád'ın, Thököly İmre'ye tahsis ettiği bir makalede Merzifonlu'dan bahsederken, dikkate değer bir izah tarzı gösterdiğini görüyoruz: „Ecdadının kahramanlıklarından gurur ve heyecan duyan münevver bir türk imparatorun hilâlle tezyin edilmiş bayraktan daha fazla ilerlemeğe hakkı olduğu nerede yazılıdır, diye sorabilir. Kara Mustafa'nın, enerjisini, düşündüğü fikirlerin cesurâne olduğunu, gâyesine doğru şuurlu bir şekilde ilerlediğini, hristiyan değildir diye, inkâr edebilir miyiz? Her yolsuzluğun menbaı olan ulemâ ve yeniçeriler hâkimiyetini milletin üstünden sıyrıp atmak, zâfa uğramış bir vücudu hastalıktan kurtararak, ona yeni bir ruh aşlamak isteyen adam, sâdece türk olduğu için mi o kadar garip bir ucûbe telâkki edilmiştir?“ (bk. *Néhány történelmi tanulmány*, Budapest, 1930, s.459).

Tarih objektif bir şekilde mutalââ edildiği takdirde, hakikatın bâzı iddialardan ne kadar başka olduğunu bu kayıtlar bile kısmen anlatmaktadır. Macar tarih edebiyatında hristiyanlığı ve garp kültürünü „barbarlara“ karşı müdafaa iddiasını şu bir kaç vesikanın da ne kadar zayıflatığı görülebilir.

Türk milleti her zaman, her yerde, hamle ettiği vakit ileri bir medeniyetin hâmilî olmuş; kendisine karşı müdafaa edilen şey ise, bâzı bakımlardan nizamsız bir halde bulunmuştur. Bunun bâriz bir delili de

XVI. asırda türk hâkimiyetinin, bizzat macar tetkiklerinin de işaret ettiği gibi, Macaristan 'da macar dil, milliyet ve mevcudiyetinin büyük bir hâmişi olmasıdır. Bugün bunu, şu veya bu türlü mülâhazalarla, red ve cerhe çalışmak, tarihî realiteye karşı bir hahsızlık olur. Halde ve istikbalde vazifeleri muasır kültür ve medeniyeti yükseltmek olan ve her sahada sıkı bir iş birliği yapmaları mukadder ve zarurî bulunan bu iki kardeş milleti birbirinden ayıracak mahiyeti hâiz ve hakikate mugayir bu kabil basma kalıp sözleri tekrarlamak, doğru bir yol olmasa gerektir. Fakat Köprülü (*ayn. esr.*, başlangıç, XXXVII) 'nün — „Garp medeniyetine en son giren Balkan memleketlerinin tarihçiliğinde bile bu romantik devrin geçtiğini — yahut geçmek üzere olduğunu — görüyoruz. Tarihi, siyasî menfaatleri uğruna yahut marazî ideolojileri müdafaa maksadı ile, bir yalancı şahit gibi kullanmak, ilmin ve insanlığın haysiyeti namına, çok acı ve faydasız bir şeydir. Fakat bu gibi hareketlerin geçici olduğunu ve her şeye rağmen, tam objektif bir surette tarihî realiteyi arayan ilim adamlarının dünyanın her tarafında bulunduğunu memnuniyetle söyleyelim“ — mutalâasının teyidini bu sahada da görüyoruz.